

חש שדבר מה אינו כשורה, שהרי זו אינה שאלה אופיינית לברוריה הידועה בשאלותיה המיוחדות. בתשובתה, היא רומזת שאכן אין הדברים פשוטים: "חוץ מדעתך לא הייתי מחזרת".

בסופו של דבר, "תפשתו בידו והעלתה אותו לחדר..." ואל מול שני בניו המתים, ברוריה היא אשר מנחמת ומחזקת את בעלה: "ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך". כך היא תומכת בו עד אשר "נחה דעתו ונתיישרה".¹⁵

גדלותה של ברוריה ושאר רוחה התגלו גם בעומק כאבה, והם באו לידי ביטוי בשליטתה העצמית המופלאה, באמונתה הגדולה בה' ובהשגחתו, ובתמיכתה האיתנה באישה רבי מאיר.

"מעשה ברוריה"¹⁶

בפרק זה נתייחס לסוגיית "מעשה דברוריא". לאורך הדורות היתה התייחסות מועטה של הפרשנים לסוגייה זו, אך בימינו נושא זה מעורר התעניינות מרובה לאור דמותה המיוחדת של ברוריה. מאמרים רבים נכתבו על הנושא, ואין המקום כאן להזכיר את כולם,¹⁷ ונסכם כאן בקצרה את הסוגייה ואת הפתרונות המוצעים:

ברוריה ביקשה מרבי מאיר לשחרר את אחותה שנלקחה על ידי הרומאים לקובה של זונות. רבי מאיר הצליח לשחררה במאמצים מרובים ובהתחכמות רבה, וכתוצאה מזה היה מבוקש בידי הרומאים, לכן ברח לבבל. הגמרא מזכירה, לכאורה, אפשרות נוספת לסיבת בריחתו אך איננה מפרטת.

ברוריא דביתהו דר' מאיר בריתיה דר' חנינא בן תרדיון הואי, אמרה לו: זילא בי מלתא דיתבא אחתאי בקובה של זונות. שקל תרקבא דדינרי... אזל לגבי שומר דידה, א"ל: הבה ניהלה, אמר ליה: מיסתפינא

על מות בנו (אבות דר' נתן יד, ו). וראו בהרחבה: הרב יגאל אריאל, אגדה של משפחה, בפרק: הפיקדון והחזרתו.

15. תולדות תנאים ואמוראים ג, עמ' 878, ערך רבי מאיר: נראה שלא היו להם בנים אחרים, אבל נזכרת בתו: קידושין פא, ע"ב: דתניא, אמר רבי מאיר: הזהרו בי מפני בתי. וכן בקהלת רבה פרק ט, ח נזכר חתנו שהיה תלמידו הגדול בשם זיוותאי, שאומר דברים בשם רבי מאיר, ודבריו נזכרים גם בשבת קנג, א אבל שם חסר שם זיוותאי, אבל בדקדוקי סופרים נמצא.

16. בעבר כתבתי מאמר בנושא זה (ראו לעיל הערה בראש הפרק), אך לאור דברים שהתחדשו לי לאחרונה, שיניתי את הפרק כולו. ראו להלן.

17. עיינו מאמרו המקיף של הרב איתם הנקין הי"ד: "תעלומת 'מעשה דברוריא' - הצעת פיתרון", אקדמות כא, אלול תשס"ח. במאמר יש הפניות למאמרים רבים בנושא זה.

ממלכותא, אמר ליה: שקול תרקבא דדינרא, פלגא פלח ופלגא להוי לך. א"ל: וכי שלמי מאי איעביד? א"ל: אימא אלהא דמאיר ענני ומתצלת. א"ל: ומי יימר דהכי איכא? [א"ל השתא חזית]. הוה הנהו כלבי דהוו קא אכלי אינשי, שקל קלא שדא בהו, הוו קאתו למיכליה, אמר: אלהא דמאיר ענני! שבקוה, ויהבה ליה. לסוף אשתמע מילתא בי מלכא, אתיוה אסקוה לזקיפה, אמר: אלהא דמאיר ענני! אחתוה. אמרו ליה: מאי האי? אמר להו: הכי הוה מעשה. אתו חקקו לדמותיה דר' מאיר אפיתחא דרומי, אמרי: כל דחזי לפרצופא הדין לייתה. יומא חדא חזיוהי, רהט אבתריה, רהט מקמייהו, על לבי זונות. איכא דאמרי: בשולי עובדי כוכבים חזא, טמש בהא ומתק בהא. איכא דאמרי: אתא אליהו אדמי להו כזונה, כרכתיה, אמרי: חס ושלום, אי ר' מאיר הוה לא הוה עביד הכי. קם ערק אתא לבבל. איכא דאמרי משום האי מעשה ערק, ואיכא דאמרי משום מעשה דברוריא.

תרגום: ברוריה אשתו של רבי מאיר בתו של רבי חנינא בן תרדיון היתה, אמרה לו (לרבי מאיר): מזולזל בי הדבר שאחותי יושבת בקובה של זונות, עשה משהו להצילה. נטל תרקב של דינרים והלך לשם... הלך אצל השומר שלה אמר לו: תן אותה לי, אמר לו: מתיירא אני מן המלכות, אמר לו: קח את תרקב הדינרים, חצי תיתן לשלטונות וחצי יהיה לך. אמר לו: וכאשר יגמרו הדינרים מה אעשה? אמר לו: אמור 'אלקי מאיר ענני' ותינצל. אמר לו השומר: ומי יאמר שכך הוא? אמר לו: עכשיו תראה. היו שם כלבים שהיו אוכלים אנשים, לקח רגב אדמה והשליך בהם, באו לאוכלו, אמר: 'אלקי מאיר ענני', הניחוהו. ונתנה לו (את בת ר"ח בן תרדיון). לסוף נשמע הדבר בבית המלך, הביאוהו והעלוהו לתליה. אמר 'אלקי מאיר ענני', הורידו אותו. אמרו לו: מה זה? אמר להם: כך היה המעשה.

באו וחקקו את דמותו של רבי מאיר על פתחה של רומי ואמרו: כל מי שרואה פרצוף זה - שיביא אותו. ויום אחד ראו אותו, רצו אחריו, רץ מפניהם, נכנס לבית זונות (להתחבא). יש אומרים שכך התחמק: בישולי נוכרים ראה, טבל בתבשיל אצבע זו וטעם באצבע זו (כאילו הוא אוכל מתבשילים). יש שאומרים: בא אליהו ונדמה להם כזונה, חיבקה אותו (את רבי מאיר), אמרו (הרודפים): חס ושלום, אם רבי מאיר היה, לא היה עושה כך (וכך ניצל). קם ברח ובא לבבל. יש אומרים שבגלל מעשה זה ברח, ויש אומרים בגלל מעשה ברוריה.

(עבודה זרה יח, ע"א)

כאמור, הגמרא סתמה ולא הסבירה מה הכוונה ב"מעשה דברוריא" שבגללו נאלץ רבי מאיר לברוח לבבל.

רש"י במקום מסביר:

ואיכא דאמרי (ויש אומרים) משום מעשה דברוריא - שפעם אחת ליגלגה על שאמרו חכמים (קידושין פ) נשים דעתן קלות הן עליהו, ואמר לה: חייך סופך להודות לדבריהם. וצוה לאחד מתלמידיו לנסותה לדבר עבירה, והפציר בה ימים רבים עד שנתרצית, וכשנודע לה חנקה עצמה, וערק רבי מאיר מחמת כסופא.

(רש"י שם)

דברי רש"י מעלים שאלות רבות, וקשה מאוד, כמעט שלא ניתן להבין, כיצד יכול היה דבר כזה לקרות. בדרך כלל רש"י מסתמך על מסורות קדומות, אך כאן אין שום מידע עליהן, ודבריו תמוהים מאוד, בעיקר בשל אי התאמה בין הסיפור המורכב והקשה המובא כאן לבין דמויותיהן הנעלות של רבי מאיר וברוריה והקשר המיוחד ביניהם, כנזכר לעיל.¹⁸ הכיצד ביקש רבי מאיר להכשיל הן את תלמידו והן את אשתו בחטא חמור כל כך? וכיצד נכשלה, או כמעט נכשלה ברוריה ולבסוף גם התאבדה? הייתכן?!

אמנם בדרך כלל, דבריו של רש"י, גדול מפרשי התלמוד, מקובלים על כולם, אך כאן השאלות קשות, ונוסף על כך נשאלת השאלה מדוע רוב הפרשנים, בעיקר בדורות הסמוכים לרש"י (כגון בעלי התוספות) אינם מזכירים זאת כלל? אי התייחסות לדברים כה חמורים, מעוררת תמיהה.¹⁹

דרך אחרת להסבר סוף הסוגייה בגמרא, נמצאת אצל רב נסים ב"ר יעקב מקירואן,²⁰ הוא רב נסים גאון, שחי בדור שלפני רש"י, וכך הוא כותב על המילים: "קם ערק אתא לבבל" - "הלך (רבי מאיר) לקח את אשתו וכל מה שהיה לו, ועבר אל עראק".²¹ בדבריו מסתמך, כנראה, רב ניסים על מסורת קדומה שהיתה לו, על פיה ברוריה ברחה עם רבי מאיר בשל

18. אמנם ישנם מקרים שתלמידי חכמים נכשלו או כמעט נכשלו, ויש לברר כל מקרה לגופו. אך הסיפור המובא כאן ברש"י מורכב וחמור במיוחד, הוא לא התרחש בגלל נפילה מוסרית רגעית אלא היה מחושב מראש (ע"י רבי מאיר), הוא נראה מאוד לא מציאותי ומעורר סימני שאלה רבים. מה גם שמצטרפות ראיות נוספות כפי שנראה להלן.

19. בדורות מאוחרים יותר היו מעטים שהתייחסו לדברים אך בעיקר במשמעות ההלכתית, כגון שו"ת מהרי"ל סימן קצט; שו"ת 'שבות יעקב' לר' יעקב ריישר, חלק ב, ס' קיא, ועוד.

20. רב ניסים היה מגדולי חכמי ישראל בצפון אפריקה בסוף תקופת הגאונים, קיבל מאביו ומרבנו חושיאל, ולאחר פטירתם שימש כראש הישיבה בקירואן יחד עם רבנו חננאל בן רבנו חושיאל, מפרש התלמוד הבבלי.

21. הרב ניסים ב"ר יעקב מקירואן, (רב ניסים גאון) ב"חיבור יפה מהישועה", ירושלים תש"ל, עמ' ל. עיינו גם אברהם גרוסמן, חסידות ומורדות בימי הביניים, עמ' 271.

החשש מתפיסתם על ידי השלטון הרומי. כאן אמנם אין התייחסות לסיבה נוספת לברירה, והדגש הוא על העובדה ששניהם - גם רבי מאיר וגם ברוריה - נאלצו לברוח.

בדורות האחרונים ניתנו הסברים אחדים בעניין זה,²² אך עדיין הדברים נשארו בגדר תעלומה.

לאחרונה נמצא פתח אפשרי לפתרון הבעיה. הרב יעקב עדס מביא בספרו,²³ עדות מעניינת ביותר מדברים שאמר לו הגאון הרב יוסף שלום אלישיב בשנת תשנ"ד:

"הייתי אצל מרן הגרי"ש בביתו ונתגלגל הדברים שהזכיר הרב לשבח את ברוריה אשתו של רבי מאיר שלמדה הרבה מאוד תורה (כמפורש ב....). ואמרתי בזה לרב שהרי סופה של ברוריה היה במעשה לא טוב המבואר ברש"י בע"ז יח, ב, וכמדומה שהרב הגיב על זה שהמעשה הזה לא היה ולא נברא, ואמר הרב את זה בנחרצות טובא (רבה)... וכנראה דסבירא ליה להגרי"ש שתלמיד טועה הכניס דברים אלו בנוסח של רש"י ולא כתב רש"י זה מימיו... כנראה היה לגרי"ש סימוכין לכך מאיזה בקי בכתבי יד, או איזה שמועה בעל פה ממישהו מגדולי ישראל מדורות קודמים וצ"ב..."

אמירה זו של הגרי"ש אלישיב וצ"ל, מגדולי הפוסקים בזמננו,²⁴ שהמעשה "לא היה ולא נברא", גדול משקלה, גם אם אין אנו מבינים איך קרתה טעות זו.

כמה שנים מאוחר יותר, מבלי שהכיר את דעת הגרי"ש אלישיב הנ"ל, כתב הרב איתם הנקין הי"ד מאמר מקיף ביותר על הסוגייה כולה.²⁵ הוא חקר באופן יסודי את הנושא והוכיח בראיות שונות,²⁶ שמה שמובא ברש"י הועתק, כנראה, מדברים שכתב תלמיד בשולי העמוד, והודפסו בטעות כאילו היו דברי רש"י עצמו.²⁷ בבירור עניין "מעשה ברוריה", הסתמך הרב א' הנקין בעיקר על דברי ר' יהודה ב"ר קלונימוס משפירא (הריב"ק), מגדולי חכמי אשכנז בתקופת בעלי התוספות, בעל "יחסי תנאים ואמוראים",

22. כגון רבנו יוסף חיים, בן יהודע עבודה זרה יח, ע"א ועוד.

23. הרב יעקב עדס, דברי יעקב: בתשובות הגרי"ש, ירושלים תשס"ג. עמ' 264-265.

24. הגרי"ש אלישיב נולד בשנת תר"ע, ונפטר בירושלים בשנת תשע"ב.

25. הרב איתם הנקין הי"ד: "תעלומת 'מעשה דברוריא' - הצעת פיתרון", אקדמות כא, אלול תשס"ח, עמ' 140-159.

26. בין השאר הסתמך גם על דברי אביו הרב יהודה הרצל הנקין, שו"ת בני בני תשמ"א, חלק ב, סימן מ.

27. בין ההוכחות הוא מציין שסיפור מעשה דברוריא איננו מוזכר בכל חיבוריהם ופירושיהם של בעלי התוספות, והעדות הראשונה לקיומו של הסיפור מופיעה רק בספר המאור לר' יצחק אבוהב ובשו"ת המהרי"ל - כמאתיים שנה לאחר פטירת רש"י. ע"ש בהוכחות הנוספות המובאות בהרחבה.

שכתב בערך "ברוריה" דברים אחדים מתוך המקורות שבהם נזכרת ברוריה, ובין השאר מזכיר את "מעשה ברוריה" בפרק א בעבודה זרה (ואיננו מתייחס כלל לדברי רש"י!), ומדבריו נראה שהמעשה מתייחס למעשה הנזכר בדברי הגמרא עצמה (ולא כאילו הכוונה לאירוע אחר לא ידוע).

כלומר, על פי דברי ר"י משפירא, ש"מעשה ברוריה" מופיע בגמרא עצמה, מסביר א' הנקין, שניתן לחלק את ההשתלשלות הארוכה של סיפור בריחת רבי מאיר לשני מעשים נפרדים:

החלק הראשון עוסק בבקשת ברוריה מרבי מאיר לחלץ את אחותה מהשבי, ותיאור מעשה ההצלה המורכב, והוא הנקרא "מעשה דברוריא", והחלק השני המתרחש לאחר זמן, ובו מתואר שהשומר נחקר ומגלה לרומאים את מעשי רבי מאיר; הם פותחים במצוד אחריו, לבסוף מוצאים אותו, אך הוא חומק מהם בעזרת תבונתו ובסיוע נסי, ועל זה נאמר: "איכא דאמרי משום האי מעשה". לפי זה שני חלקי הסיפור מהווים כל אחד בפני עצמו, סיבה סבירה לבריחת רבי מאיר: או בגלל הצלת גיסתו שנעשתה ביוזמת אשתו (וזה: "איכא דאמרי משום מעשה דברוריא"), או בגלל נסיונות בריחתו ותחבולותיו המתוארים שם בגמרא (וזה: "איכא דאמרי מהאי מעשה ערק"). כך נפתרת השאלה מהם שני ה"איכא דאמרי" שבגמרא. עיינו שם בדבריו המחכימים. מאוחר יותר מצא הרב א' הנקין את דברי הגרי"ש אלישיב על הגירסה ברש"י, וראה שזכה לכוון לדעתו החשובה של הרב.²⁸

לאור דברים אלו, והוכחות נוספות המובאות במאמרו של הרב א' הנקין, נראה שאין הכרח לעסוק בסוגיה זו, ואפשר לקבל שהמעשה כפי שמופיע ברש"י לא היה, גם אם אין כאן ודאות מוחלטת. אפשר גם להסתמך על דברי רב ניסים מקירואן ב"חיבור יפה מהישועה" המובא לעיל, לפיהם ברוריה ברח לבבל עם רבי מאיר. סביר להניח שברוריה, שהיתה היוזמת לחילוץ אחותה מהשבי, ושאביה ואימה נתפסו ונהרגו באכזריות על ידי הרומאים, היתה אף היא מבוקשת על ידיהם, ונאלצה, כנראה, לברוח יחד עם רבי מאיר למקום שאיננו בשליטת הרומאים.

28. לצערנו הרב איתם הנקין, תלמיד חכם צעיר בעל שיעור קומה, נרצח עם אשתו נעמה לעיני ארבעת ילדיהם יבדל"א, ע"י מחבלים נתעבים בחול המועד סוכות תשע"ו. חבל על דאבדין. הי"ד.

סיכום

זכתה ברוריה, למרות הצרות הרבות שעברה בחייה, להיות לאורך הדורות "אשת חיל" ודמות מופת כאישה למדנית וחכמה, בעלת אמונה גדולה ותעצומות נפש.

בדורנו, מהווה ברוריה מגדלור המאיר את דרכן של נשות ישראל, תלמידות אולפנות, מדרשות, סמינרים ומכללות וכל החפצות ללמוד וללמד תורה, כפי שכתב החיד"א:²⁹ "וברוריא, שהכירו בה שהיתה כוונתה ללמוד בכל לבה וגודל שכלה, לכך למדוה".

וראויה היא לדברים שכתב הרב שמואל הרקוולטי, בשו"ת "מעין גנים",³⁰ והובאו דבריו בפירוש "תורה תמימה" לחומש דברים,³¹ בעניין לימוד תורה לנשים:

"...אמנם, הנשים אשר נדבה לבן אותנה לקרבה אל המלאכה מלאכת ה', מצד בחירתן בטוב במה שהוא טוב, הן הנה תעלינה בהר ה' תשכונה במקום קדשו, כי נשי מופת הנה, ועל חכמי דורן להדרן לאדרן לסדרן, לחזק ידיהן לאמץ זרועותיהן".³²

29. הרב חיים יוסף דוד אזולאי, טוב עין, סימן ד.

30. הרב שמואל הרקוולטי, שו"ת "מעין גנים", אגרת י.

31. הרב ברוך אפשטיין, תורה תמימה דברים יא, פסוק יט, אות מח.

32. הערת הרב יעקב אריאל: בלמדנות הנשית יש מורכבות ייחודית. מצד אחד יש בה ברכה רבה, אך מאידך, נשים הן בדרך כלל אוטודיקטיות, או אפילו אם הן שייכות למסגרת מסוימת, אין להן מסורת רצופה של בית מדרש על האוירה המיוחדת המאפיינת אותו (עמדתי על כך בספרי 'הלכה בימינו': בית המדרש הנשי). לדעת המאירי זאת הסיבה שהיו מחכמינו שהתנגדו ללמד תורה לנשים: 'מתוך הבנתה ביתר מגדרה... והיא סבורה שהשיגה ומקשקשת כפעמון להראות את חוכמתה לכל' (בית הבחירה סוטה כ עמ' א). אומנם בימינו החשש ליותר מגדרה כבר לא קיים, אך למדנות נשית היא עדיין תופעה ייחודית ומכיון שאין לנשים מסורת של בית מדרש, האישה עלולה לייחס לעצמה עצמאות לפרש את התורה כעולה על רוחה ואף לפסול הבנות המקובלות בעולמה של תורה. אין קודים מוסכמים של לבוש, ונורמות של התנהגות, כפי שיש בעולם הישיבות (גם בישיבות הציוניות) האווירה וסגנון הלימוד בחלק מבתי המדרש הנשיים דומים יותר לאקדמיה. אומנם ביהמ"ד הנשי לא צריך להיות דומה לשיבה. אך עליו לשמור על אופי תורני ייחודי וכל המשתייכת אליו חייבת לשמור על כללים המאפיינים את המסגרת.